

СВОБОДА СОВІСТІ ТА СВОБОДА РЕЛІГІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті в теоретичному аспекті розглядається надзвичайно важлива і делікатна проблема людського буття – свобода совісті, яка експлікується як атрибутивна ознака особистості і йдеться про сутність категорії "свобода совісті", її структуру й практичну значущість, а також про зв'язок останньої з поняттями "свобода", "особистість", проблемами світоглядного, в т. ч. й релігійного буття людей.

Ключові слова: особистість, свобода, совість, свобода совісті, свобода віросповідання, свобода релігії, вибір, самовизначення, самореалізація.

Проблеми свободи совісті, свободи релігії є сьогодні одними із найбільш актуальних у суспільному зарубіжному і вітчизняному релігієзнавстві та загальному гуманітарному дискурсі. Цим проблемам, їх сутнісній, концептуальній своєрідності, присвячений значний масив наукової літератури, спеціальних досліджень та матеріалів міжнародних конференцій, симпозіумів. Означена актуалізація уваги вітчизняних і зарубіжних філософів, релігієзнавців та правників, міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, ПАРС та інших) до проблематики свободи релігії і свободи совісті в останні два десятиліття обумовлена цілим рядом факторів. Зокрема, посиленням і поглибленням глобалізаційних процесів, які як цілеспрямоване формування універсальних загальнолюдських структур, актуалізують проблемні питання культурного та духовного, в т. ч. й релігійного виміру. Як показує цілий ряд досліджень в означеному аспекті превалює, так звана західноцентристська модель глобалізаційних змін у вказаних сферах. Глобалізація тим самим виявляє ціннісні обмеження тому, що парадигматизує лише частину ціннісного потенціалу цивілізаційного процесу. Це відноситься до такої фундаментальної цінності як свобода совісті, яка посилено пропагується в західноєвропейському парадигмальному вимірі. Такий підхід викликає протестний супротив, зокрема в країнах Сходу. Помітним у цьому зв'язку є прагнення значної частини світоглядних організацій, конфесій зберегти свою самотунність, свою незалежність та "неповторність самотождності", а також поглиблення межовості між суб'єктами, зокрема релігійного плюрального середовища. Зростає мобільність населення, посилюються міграційні процеси. Все це, у своїй сукупності, веде до подальшого "урізноманітнення релігійної картини світу", до внутрішньо-конфесійної дифференціації.

Метою даного дослідження є філософська і релігієзнавча експлікація проблем свободи совісті, їх сутності.

Зауважимо, що і сьогодні світ ще не позбувся релігійної нетерпимості, переслідувань за релігійною та світоглядними ознаками. Відчутним є значне загострення останніми роками в окремих державах, зокрема в Європі, проблем вільного формування світоглядно-сміслової, (зокрема віросповідної) бази буття особистості. Не дивлячись на те, що ідеал свободи релігії визнаний практично в усьому світі, а його принципи легітимізовані, останні, на жаль, часто залишаються декларативними і нерідко поза межами правового поля.

При всьому багатстві наявного матеріалу частина вчених й практиків, в т. ч. й в Україні, вважає, що чітке, однозначне розуміння свободи совісті ще не сформоване. У цьому зв'язку варто нагадати думку відомого французького філософа XVIII століття Шарля Монтеск'є про те що "немає слова, яке б мало стільки різноманітних значень і справило такі різні враження на розум, як слово «свобода» в усіх іпостасях свого вияву" [14, с. 79].

Вважаю, що дане твердження можна певною мірою екстраполювати на поняття "свобода совісті", тому, що в науковому дискурсі, як нам видається, закріпився де-що спрощений підхід до його розуміння й тлумачення. "детермінації духовної реальності" [4, с. 83].

Превалює правова експлікація, в якій (як, до речі, й в політологічному визначенні) свобода совісті зредукована до поняття "свобода релігії" або до поняття "релігійна свобода" і розглядається через призму відношення людини до релігії чи атеїзму, як її право бути віруючою або невіруючою. Зрозуміло, що таке ототожнення, а тим більше "звужений" підхід до визначення змісту, суті свободи совісті нівелює багатоаспектність вияву даного феномена, його осмислення з різних наукових позицій. Акцент практично робиться на одному, хоча й принципово важливому аспекті свободи совісті – свободі віросповідання. Такий підхід, який склався історично, залишає поза увагою проблему свободи вибору особистістю певного релігійного світогляду в площині множини останнього, свободи особистої світоглядної творчості.

Ця проблема постає важливою як у науковому ракурсі, так і в контексті викладання курсу релігієзнавства у вузах, а тим більше і в практичній діяльності, зокрема державних структур.

Тому є необхідність у руслі уже напрацьованого в даному предметному полі зупинитися на окремих методологічних засадах сучасного осмислення свободи совісті в її філософському й релігієзнавчому аспекті, на тих положеннях, що уможливають розкриття сутності свободи совісті, її природи, призначення й людиномірності. Тобто необхідно, як наголошував С. Франк, щоб свобода в т. ч. і свобода совісті, "була усвідомлена у філософському аспекті".

Перший важливий методологічний постулат полягає в тому, що свобода совісті є одним з найважливіших структурних сегментів свободи – "свободи взагалі, свободи без власного імені" [10, с. 83]. Остання постає однією з основних філософських категорій і у своєму сутнісному вияві є "особливим способом" детермінації духовної реальності. Вона є однією з екстраординарних характеристик людини, вимірів її буття й виражає її здатність робити власний, усвідомлений вибір, який не спричинений зовнішніми детермінантами, в їх примусовому, насильницькому вияві; а також можливість діяти на основі свого вибору. Вибір у даному аспекті є мірою прояву свободи людини. Саме у виборі свобода стверджує свою реальність. Вільний вибір постає підґрунтям особистої активності в процесі самореалізації. Отже, свобода – це "не континуальний стан, а конкретний вибір", який реалізується не тільки в певних діях, але і в усвідомленому утриманні від нав'язаного способу життя й думки [1, с. 21]. Разом з тим, свобода – це не просто відчуття реалізованої можливості вибору, а утвердження авторства у власному життєтворенні. Свобода – це завжди відповідальність за здійснений вибір, зокрема в його реалізаційному вияві, за його наслідки. Ще І. Кант теоретично обґрунтував висновок, що кожна людина вільна, але не тому, що народилася вільною, а тому, що вона народилася з відповідальністю за свій вибір.

В означеному філософському контексті свобода (а отже і свобода совісті як форма її вияву) є "невід'ємною функцією", умовою, джерелом смислу людського буття. Свобода – суть можливість цього буття, один із визначальних його критеріїв, фундаментальна характе-

ристика його. Тобто вона "вкорінена в серцевині людської екзистенції, постає як її цюнайперший модус" [9, с. 67].

Свобода – явище поліструктурне. Скажімо, за сферою суспільного вияву свобода постає як економічна, політична, духовна, моральна, світоглядна. В її структурі виділяють такі важливі складові як свобода думки, свобода совісті, свобода слова, свобода релігії, свобода творчості тощо. Найважливішим компонентом, системотвірним елементом свободи є індивідуальна свобода. Вона розглядається як головна свобода. Всі інші види свободи є лише модифікацією її вияву, розширення останньої, а скоріше всього її застосування, або її гарантією [11, с. 83]. В методологічному аспекті це є надзвичайно актуальним у контексті осмислення проблем свободи совісті.

Отже, багатоаспектність суспільного та індивідуального буття, відносин у соціумі певним чином зумовлюють і широку палітру форм і видів свободи. Проте, "свобода залишається свободою в чому б вона не проявлялась: у друкарській фарбі, у володінні землею, в совісті..." [11, с. 83]. Свобода постає як родове поняття для всіх інших видів свободи. Останні знаходяться в тісній взаємозалежності, взаємодії і взаємозумовленості. Якщо під "знак питання ставиться та чи інша свобода, тим самим ставиться під знак питання і свобода взагалі" [11, с. 83].

Отже, свобода совісті й "свобода без власного імені" співвідносяться як особливе і загальне. Свобода совісті є важливою, специфічною частиною, формою вияву цього загального, на неї екстраполюються основоположні властивості свободи взагалі. Тобто в сутнісному вияві свободи совісті особливе ми покладаємо як всезагальне.

Друге. Свобода совісті нерозривно пов'язана з духовністю, яка є її основою. З іншого боку, як справедливо наголошував М. Бердяєв, свобода (передусім свобода совісті – М. Б.) є духовне начало в людині. Він стверджував, що "Дух є свобода, а свобода є перемога духу" [2, с. 149]. Духовність постає як фундаментальна, базова якість людини – це сфера ідеалів й цінностей, яка детермінує і пронизує всю її життєдіяльність. Духовність – це атрибут особистості. Вона характеризує її здатність створювати свій власний внутрішній світ і є потенцією її саморозвитку. Тобто "духовність" постає як інтегральна категорія, що виражає її здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній світ людини, завдячуючи чому реалізується її собітотожність. Духовність завжди поставала як принцип самобудівництва особистості, як вихід до вищих ціннісних інстанцій, конструювання та формування її менталітету [6, с. 23]. Отже, духовність – це багатоаспектне явище, що має всезагальний характер, є формою самосвідомості, смислоспроможності, самоідентифікації. Іншими словами, духовність в означеному контексті конститує життєвий світ особистості, конкретне "Я". І що дуже важливо, вона виявляє імперативність щодо до її життєдіяльності і є надзвичайно значущою в просторі суспільного й індивідуального буття. Адже духовність, свобода й відповідальність, як стверджував В. Франкл, – це "три екзистенціальні людського існування" [18, с. 93]. Вони є не просто його характеристикою, як людського буття, а скоріше всього конституують його в цій іпостасі.

Саме через духовність, як справедливо зауважує М. Жулинський, "утверджується гідність у настроях і почуттях людини. Лише через духовно воскреслу особистість лежить дорога до Храму Свободи" [7, с. 18]. В цьому аспекті духовність є водночас підґрунтям, умовою й результатом вільного вибору особистістю певних ціннісних координат свого буття, смисложиттєвої стратегії. Духовне за визначенням і є "вільне в людині", яка

творить своє буття в умовах свободи. Цей процес можна й слід розглядати як самотворення особистості. Саме в останньому виявляється її самодостатність і духовна свобода.

На нашу думку, в філософському, релігієзнавчому вимірах духовна свобода певною мірою може визнаватися тотожною свободі совісті, поставати системотвірним компонентом її структури. Саме тому остання є не просто особливе явище буття людей, а передусім його духовна сутність, особлива якість його визначеність.

У контексті філософського й релігієзнавчого осмислення свободи совісті важливою постає рефлексія якісної визначеності духовної сфери людського буття, здатності людини до трансцендування, яке структурує всю мережу її ціннісних орієнтацій [15, с. 17].

Свободу совісті ми розглядаємо в просторі духовної реальності як важливу умову розвитку особистості, її світоглядного, морального, культурного самовизначення й самореалізації в означених сферах.

Разом з тим, хоча зауважити, що враховуючи масштаби "предметного поля" вияву свободи совісті (а воно охоплює не лише сферу духовну, а і загальножиттєву), ми в нашому дослідженні обмежимо його рамками духовної сфери життя індивіда, зробивши переважачий акцент на її світоглядну складову. А остання, як відомо, є системою принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда, його вчинки, напрями самореалізації.

Зауважу, що при цьому ми не заторкуємо в широкому контексті моральних аспектів свободи совісті, які мають свою специфіку.

Третє. Одна з важливих у методологічному плані позицій в площині предметного поля дослідження свободи совісті як у філософії, так й релігієзнавстві є експлікація її суб'єкта – особистості.

Свобода совісті людини – це, перш за все, свобода совісті конкретної особистості, це певною мірою її атрибутивна якість. Тому саме поняття "особистості" (а воно багатоаспектне) в площині дослідження проблеми свободи совісті є центральним. Воно набуває фундаментального онтологічного статусу. "Я" як смислове ядро особистості виявляється через чуття свободи, а звідси екстраординарне значення особистості [13, с. 376]. Остання постає як вихідна самоцінність, що ні до чого не редукується, із нічого не виводиться. Вона постає як сукупність фундаментальних якостей людини, що сприяють її самовизначенню, самореалізації та самостверженню. Особистість є "причиною самої себе, т. е. субстанцією, которая обладает независимым духовным бытием, целостностью, целеустремленностью и самоорганизанностью" [17, с. 10].

Сказане дає підстави для висновку, що поняття "свободи совісті" природно включає як необхідне визнання "абсолютного значення кожної людської особистості". Не випадково значна частина вчених – представників різних філософських, соціологічних, психологічних, політологічних шкіл вказує на нерозривність понять "особистість" і "свобода", виділяючи останню як конститутивну характеристику особистості. У свій час М. Бердяєв, визначаючи особистість як унікальне, одичне і неповторне явище, наголошував на тому, що вона не просто володіє свободою, вона сама є свобода, що "таємниця свободи є таємниця особистості", а "нерозуміння свободи є також нерозуміння особистості" [3, с. 16]. Тобто з певною корекцією можна стверджувати, що кожна особистість несе в собі таємницю свободи та її закон.

Щоправда, в сучасному постмодерністському вимірі особистість називають новим, нейтралізованим "Я".

При чому це "Я" є "чимось рухливим, плинним", воно постійно відчуває на собі вплив "голосів людства" і не поспішає створювати свій окремих, суто індивідуальний (авторський) текст. Для нього важливіше бути в контексті, "вписуватися" в нього, не випадати. При наявності такої тенденції, ми вважаємо, що постмодерний конформізм, як достатньо розповсюджене явище, все ж не є сьогодні визначаючим.

Для нас, у методологічному плані, надзвичайно важливим є саме суб'єктивний аспект свободи совісті, яка постає передусім як внутрішня інтенція особистості. У цьому зв'язку доречно нагадати слова Й. Фіхте, який стверджував, що "Проявление свободы мышления, равно как и проявление свободы воли, есть внутренняя составная часть личности. Есть необходимое условие, при наличии которого человек может сказать, что он есть, что он – самостоятельное существо" [17, с. 675]. Наголошуючи на цьому, ми далекі від того, щоб абсолютизувати екзистенціальний, суб'єктивний підхід у процесі філософської та релігієзнавчої експлікації свободи совісті. Беремо до уваги, що остання виявляє свою сутність саме в контексті діалектики суб'єктивного і об'єктивного. Маємо взяти також до уваги й те, що свобода (в тому числі й свобода совісті) все глибше проникає в усі виміри людських відносин, зокрема, і, в першу чергу, в їх світоглядне підґрунтя.

Отже, природа особистості, індивідуальності дає ключ до розгадки феномену свободи совісті в філософському й релігієзнавчому її осмисленні, змогу усвідомити її як екстраординарну, вельми важливу умову повноцінного людського буття. Можна повністю погодитися з думкою Б. Вишеславцева, що "Справжня глибина і висота свободи (додамо: і такого її виду як свобода совісті – М. Б.) розкривається лише в конкретному житті особистості індивідуальній, в особистості народній" [5, с. 173].

Означені три позиції є (повторимо ще раз) надзвичайно важливими в методологічному плані для теоретичної експлікації проблем свободи совісті.

Щодо необхідності в сучасних умовах саме філософського (а також релігієзнавчого) осмислення свободи совісті, то передовсім варто наголосити на гострій теоретичній та емпіричній потребі в цьому. По-перше, саме філософська рефлексія свободи совісті розширює рамки розуміння її природи, сутності, її концептуальних основ. По-друге, дає можливість уточнити головні параметри сучасної філософської парадигми свободи совісті, її гносеологічного й онтологічного підґрунтя, виявити необхідне й випадкове, подолати антиномічність у її визначенні. По-третє, необхідність витікає також з того факту, що політико-правовий аспект свободи совісті ні в теоретичному, ні в практичному плані не вичерпує тієї реальності (у предметному полі вияву свободи совісті), з якою ми зустрічаємося у нашій повсякденності. Правовий аспект свободи совісті не розкриває сутності її: він стосується лише зовнішнього вияву цієї свободи. Йдеться про правовий захист глибоко інтимного процесу духовного самовизначення особистості від будь-яких обмежень, насилля, силової спонуки з боку державних чинників, релігійних, атеїстичних, політичних організацій, інших людей. А саме головне – право встановлює лише межі дозволеного в контексті зовнішнього публічного вияву свободи совісті, маніфестації особистістю своїх світоглядних переконань, життєвої самореалізації на їх основі. Для права визначальним є лише зовнішній аспект прояву свободи совісті. Зовнішній силі підкоряється лише зовнішнє. Отже, для духовного, передовсім світоглядного самовизначення особистості, свобода совісті в її правовому прочитанні є правом зовнішнім, формальним.

Свобода совісті історично склалася як політико-правова категорія. Вона традиційно пов'язується зі ставленням людини до релігії. Однак ми вважаємо, що поняття "свобода совісті" недоцільно співвідносити лише із сферами релігійною чи секулярного світосприймання, хоча до них вона має саме безпосереднє відношення.

Відомо, що світоглядна база особистості – це складне, інтегроване переплетіння різних суб'єктивізованих цінностей, орієнтирів, ідей, ідеалів релігійного чи арелігійного, раціонального, ірраціонального, філософського, політичного змісту. Прив'язка змісту поняття "свобода совісті" лише до проблем релігійного самовизначення й самореалізації особистості звужує предметне поле її вияву, "деформує" її сутність.

У філософському контексті варто також розглянути діалектику взаємозв'язку свободи та совісті. Відзначимо, що ми проти того, щоб філософську суть цього феномена осягати лише через етимологічний поділ поняття "свободи совісті" на його складові "свобода" і "совість", як це роблять окремі автори.

Свобода і совість мають багато спільного. Совість нерідко тлумачиться як "самовизначення". Останнє лежить в основі поняття "свобода". Однак маючи спільну природу і спільне предметне поле, кожне з цих понять має свій специфічний зміст, форму прояву, свої оцінюючі критерії та функції, свої засади.

Свобода совісті не є простим етимологічним поєднанням цих двох понять. Відомо, щоб вивчити ціле в ньому виокремлюють більш прості складові, і лише потім досліджують ціле. В нашому випадку частини цілого (свобода і совість) за своєю сутністю не дають можливості осягнути ціле (свободу совісті). Зауважимо у цьому зв'язку, що своєрідність загальнометодологічного підходу до означеної проблеми полягає не просто в механічному поєднанні складових елементів поняття "свобода совісті", а в їх діалектичному поєднанні й взаємодії, з урахуванням того, що загальне завжди виявляє себе в конкретному. Ціле є складнішим за просту суму його структурних компонентів. Крім того унікальність цього цілого (свободи совісті) зумовлена не тільки багатогранністю його вияву, а і взаємодії з іншими поняттями і категоріями, зокрема такими як: "свобода думки", "свобода слова", "свобода переконань", а також взаємообумовленості "свободи совісті" і поняття, що розкривають її релігієзнавчу сутність: "віротерпимість", "свобода релігії" (свобода релігійної совісті), "свобода віросповідань", "свобода в релігії".

Підкреслюючи відносну самостійність зазначених понять, варто наголосити на неподільній єдності їх як стосовно теоретичного змісту, так і явищ та процесів індивідуального й суспільного буття, які вони відбивають.

Наголосимо також на тому, що як категорія, "свобода совісті" виявляє свою сутність і специфічність через єдність внутрішнього і зовнішнього аспектів. Саме прояв внутрішнього аспекту свободи совісті через процес самовизначення дає змогу зрозуміти механізм і зміст "набуття внутрішнього духовного досвіду", який на думку відомого російського філософа І. О. Львіна, "відкриває доступ до совісті... Тільки він може вказати людині, що справжнє, головне і найцінніше в її житті. Тільки цей внутрішній духовний досвід робить людську істоту воістину людиною, тобто духовною особистістю... з індивідуальним характером, здатністю до духовної творчості..." [8, с. 47].

Зміст внутрішнього аспекту свободи совісті (внутрішньої свободи совісті) інтегрує у собі два важливі моменти: це, по-перше, автономність, незалежність, суверенність вільного суб'єкта, що духовно і світоглядно самовизначається, набуває "внутрішнього духовного

досвіду" і, по-друге, спрямованість цих дій (вибір) на саму особистість. Тобто змістом, метою, завданням внутрішньо вільної людини є вона сама, розвиток і вдосконалення її внутрішнього світу через самовизначення у сфері духовних, життєво-смыслових орієнтирів і цінностей. Автономність суб'єкта свободи, плюралізм цінностей складають важливу умову для вільного вибору.

Внутрішній аспект свободи совісті є своєрідним "балансом двох її векторів: самовизначення, що постає як трансцендентно орієнтована, спрямована на досягнення, співпадання бажаного з належним, ідентичності з ним і свободи – як гарантії такого самовизначення [16, с. 23]. Внутрішній аспект свободи совісті проявляє себе як також специфічна людська вибірковість, творча активність свідомості, почуттів, інтуїції. Можливість вільного вибору реалізується не лише на раціональному рівні свідомості особистості, а й на асоціативному, емоційному, інтуїтивному рівнях. Відзначимо, що особливо виявляє себе емоційний аспект у процесі самовизначення особистості щодо релігійних координат свого буття. Свобода совісті особистості залежить від міри її духовного суверенітету, який, по суті, характеризує внутрішню здатність індивіда до самовизначення. Кожна особистість має власний досвід (додамо – унікальний досвід) свободи совісті, самовизначення в духовній сфері буття.

Зовнішній аспект свободи совісті – це діяльнісний її вияв у процесі самоствердження, самореалізації особистості, її вчинків, дій на основі світоглядного вибору, власних переконань і життєво-смыслових орієнтирів.

Свобода совісті набуває для особистості свого актуального буття в момент її самореалізації. За термінологією відомого російського філософа початку ХХ ст. В. Ф. Ерна внутрішня свобода – це "свобода хотіння", а зовнішня – "свобода діяння". При цьому він настійно підкреслював, що "свобода діяння" немислима без "свободи хотіння".

Так що самореалізація – це зовнішній творчоактивний вияв свободи совісті. Підкорення вільно вибраним і усвідомленим світоглядним цінностям, ідеалам, які набули суб'єктивно-особистісного смислу, активна самореалізація особистості на їх основі є необхідною умовою зовнішнього вияву свободи совісті. Водночас свобода совісті постає умовою і засобом, можливістю особистісного самоствердження, саморозвитку, самовдосконалення. В даному контексті самореалізація – це одночасно і спосіб формування життєвої мети, і засіб її досягнення, й результат.

Самореалізація потребує відповідних умов, правового забезпечення, певних, визначених законом обмежень і самообмеження на особистісному рівні. Останнє також є елементом "особистісної здатності". Ці два аспекти (внутрішній і зовнішній) свободи совісті у своїй нерозривній єдності і дають змогу осягнути зміст цього феномена.

Узагальнюючи, можна сказати, що свободу совісті можна визначити як філософську категорію, сутність якої певною мірою розкривається через осмислення діалектичної єдності понять "самовизначення", "вибір", "інтенція", "здатність", "мотивація", "свобода вибору", "автономність, суверенітет особистості", "самореалізація". Означене діалектичне переплетіння, взаємозв'язок цих понять в їх єдності і дає можливість уявити зміст свободи совісті. Ця сутність, на нашу думку, виявляється у внутрішньо зумовленій здатності особистості оцінювати різні (духовні) світоглядні парадигми, цінності, вільно вибирати їх, переводити в площину життєво-смыслових настанов, ціннісних орієнтирів, дій, вчинків, поведінки, згідно зі своїм вибором.

Як філософське поняття "свобода совісті у своїй сутності постає як особлива якісна визначеність людсь-

кого буття, яка відображає внутрішню інтенцію і здатність суверенного суб'єкта до вільного, без будь-якого зовнішнього силового тиску, примусу, самовизначення в духовній сфері, а також можливість його творчої й відповідальної самореалізації на основі цього самовизначення. Тобто, інакше кажучи, свобода совісті – це здатність і можливість особистості вільно самовизначатися і самореалізуватися в духовній сфері свого життя. В даному контексті поняття "свобода совісті" охоплює своїм змістом широку сферу духовного, світоглядного (в т. ч. і релігійного) буття людини, в якій вона вільно самовизначається і самоактуалізується.

Філософська інтерпретація свободи совісті розкриває сутність останньої в суб'єктивно-екзистенціальному, суб'єктивно-діяльнісному вимірах. У цій інтерпретації свобода совісті і постає як внутрішня даність особистості, як її інтенція, як специфічно вибіркова й узгоджена активність свідомості, волі індивіда, спрямована на його самовизначення в духовній реальності стосовно граничних життєво-смыслових засад свого буття.

В релігієзнавчому аспекті свобода совісті виявляє себе через такі елементи своєї структури як "свобода віросповідання", "свобода релігії", "свобода в релігії", "віротерпимість". Хоча, як уже було зазначено, аналіз наявних уявлень про свободу совісті свідчить, що акцент робиться на виборі особистістю свого відношення до релігії чи арелігійного світогляду, і можливості відкрито й вільно виявляти свої атеїстичні чи релігійні переконання.

Тобто, можна сказати, що свобода совісті як релігієзнавче поняття, саме в предметному полі свого вияву – ставлення людини до релігії – повною мірою розкриває свою сутність через поняття "свобода віросповідання" або в більш широкому аспекті через поняття "свобода релігії", беручи до уваги, що перше поняття є структурним елементом "свободи релігії" і разом з тим – значимим сегментом архітектоники свободи совісті.

Як ми уже відзначали, поняття "свободи віросповідання" означає що кожна особистість може вільно без будь-якого світського чи релігійного примусу (в усіх формах вияву) вибирати й вільно сповідувати ту релігію, яку вона вважає потрібною, прийнятною за велінням своєї совісті. При цьому ми маємо взяти до уваги, що в ході свого самовизначення індивід вибирає не релігію взагалі, а конкретну парадигму конкретного віросповідання. Тим більше, що це поняття характеризує цілком визначене сповідання віри в контексті конфесійної диференціації релігії.

Зрозуміло, що релігійне самовизначення особистості, або свобода у виборі того чи іншого віросповідання теж підпадає під дану нами дефініцію свободи совісті. Однак у цьому випадку остання постає як свобода релігійної совісті й співвідноситься лише з релігійною сферою надзвичайно широкого предметного поля духовного, морального, культурного світоглядного буття людини.

Свобода віросповідання є важливим компонентом структури свободи релігії. Складовою архітектоники останньої є також поняття "свобода церкви" і "свобода в церкві" або "свобода в релігії". "Свобода совісті" й "свобода релігії" поняття тісно взаємопов'язані але не тотожні. "Свобода совісті" є родовою щодо "свободи релігії" поняття. Вона, як уже було відзначено, охоплює своїм змістом, виявом широку сферу духовного, світоглядного, морального, політичного буття людей, в якій вони самовизначаються і самореалізуються. Свобода ж релігії постає лише як свобода вибору й самоствердження індивіда в системі релігійних координат.

Разом з тим свобода релігії виявляє себе як на особистісному рівні, так і на рівні релігійних спільнот. Відомо, що відповідні статті міжнародних правових докуме-

нтів, законодавчих актів, Конституції України, що відносяться до проблем свободи релігії, беззастережно поширюють її і на релігійні спільноти, вказуючи на свободу для віруючих індивідів "... сповідувати свою релігію і переконання як одноособово, так і спільно з іншими... у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів і вчень" [12, с. 11].

Принцип "спільно з іншими" вказує на можливість для віруючої людини добровільно об'єднуватися зі своїми одновірцями в релігійні спільноти, "братства віри поклоніння і служіння Богові" з метою колективного сповідання релігії. Релігійні спільноти (релігійні об'єднання, громади, церква, деномінація тощо) є вільними утвореннями громадян. Кожна така спільнота має свою внутрішню структуру, статут, який регламентує не тільки питання, пов'язані із сповіданням релігії, а й торкається проблем дисципліни, норм поведінки віруючих тощо.

В релігійнознавстві свобода діяльності релігійних організацій характеризується через поняття "свобода церкви" або коректніше – через термінологічний конструкт "свобода релігійних організацій". Це поняття характеризує ступінь автономності, незалежності релігійних організацій в богослужбовій, культурній діяльності, формування їх внутрішнього устрою, структури управління, їх правовий статус, можливості вільної реалізації своєї місії і тих завдань, заради яких вони і створюються. Іншими словами, дане поняття вказує на соціально-правові, політичні, економічні можливості автономного функціонування церкви (релігійних організацій) в державі.

Якщо свобода віросповідання – це вияв індивідуальної свободи, то свобода церкви постає як різновид свободи суспільної. Зауважимо, що свобода церкви не є структурним елементом свободи совісті, хоча знаходиться з останньою в тісному зв'язку.

Таким чином, філософський, релігійнознавчий аналіз свободи совісті дає можливість уявити сутність цього феномена, його взаємозв'язок із суспільно-політичними

процесами в предметному полі "людина – духовна сфера – суспільство, держава", механізмів його дії. Визнання гідності людини, ствердження цінності кожної особистості, повага до її духовного суверенітету, вільного світоглядного і духовного вибору – основа свободи совісті – однієї з найважливіших загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел:

1. Абрамов М. Воздух свободы / М. Абрамов // О свободе. Антология мировой либеральной мысли (первая половина XX века). – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 696 с. 2. Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1995. – 383 с. 3. Бичко І. Свобода / І. Бичко // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 742. 4. Бугаец Н. А. Свобода творчества как условие развития духовности культуры : авторефер. дис. ... канд. филос. наук / Н. А. Бугаец. – Алма-Ата, 1993. – 17 с. 5. Діденко В. Світогляд / В. Діденко, В. Табачковський // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 742. 6. Жулинский М. Украина: испытание свободой... / М. Жулинский // Зеркало недели. – 25.09.2004. – С. 18. 7. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М. : Республика, 1993. – 431 с. 8. Лазарев Ф. В. Многомерный человек. Введение в интервальную антропологию / Ф. В. Лазарев, Б. А. Литтл. – Симферополь : Сонат, 2001. – 264 с. 9. Маркс К. Дебаты о свободе печати / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1954. – Т. 1. – 657 с. 10. Монтескье Ш. О духе законов. / Ш. Монтескье // О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. – М. : Наука, 1995. – С. 73–98. 11. Некрасова Н. А. Онтология человеческого бытия / Н. А. Некрасова // Философия, вера, духовность: истоки, позиция и тенденции развития : монография / под ред. О. И. Кирикова. – Воронеж. 2004. – С. 5–22. 12. Романец В. Л. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании / В. Л. Романец. – Киев : Здоровье, 1989. – 192 с. 13. Табачковський П. Г. Філософсько-антропологічне питання про сутність людини у координатах постмодерну / П. Г. Табачковський // Колізії антропологічного розмислу. – К. : ПАРАПАН, 2002. – С. 8–22. 14. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с. 15. Тульчинський Г. Л. Проблема лібералізму і ефективна соціальна технологія / Г. Л. Тульчинський // Вопр. філософії. – 2002. – № 7. – С. 17–26. 16. Фаге Э. Либерализм / Э. Фаге // О свободе. Антология мировой либеральной мысли (первая половина XX века). – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 696. 17. Фихте И. Г. Назначение человека / И. Г. Фихте // Сочинения : в 2 т. Т. 2. – СПб. : Мифрил, 1993. – С. 63–222.

Надійшла до редколегії 15.04.2014

Бабий М. Е.

СВОБОДА СОВЕСТИ И СВОБОДА РЕЛИГИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье теоретически осмысливается очень важная и деликатная проблема человеческого бытия – свобода совести, которая эксплицируется как атрибутивное качество личности, а также связь последней с понятиями "свобода", "личность" и проблемами мировоззренческого, в т. ч. и религиозным бытием людей.

Ключевые слова: личность, свобода, совесть, свобода совести, свобода вероисповедания, свобода религии, выбор, самоопределение, само-реализация.

M. Yu. Babiy

FREEDOM OF CONSCIENCE AND FREEDOM OF RELIGION: THE THEORETICAL ASPECT

In an article by in theoretical aspect is considered extremely important and delicate problem of human existence – the freedom of conscience, which explicates as an attributive sign of personality and also refers about the essence of the category of "freedom of conscience", its structure and the practical significance and the relationship of the latter with the concepts of "freedom", "personality" and the problems and religious being and life of people.

Keywords: personality, freedom, conscience, freedom of faith, freedom of religion, choice, self-determination, self-realization.

УДК 21:167.5

В. В. Волошин, д-р филос. наук, доц.

ГИПОТЕЗА ЭТЕРНАЛИЗМА: НЕОЖИДАННЫЕ АРГУМЕНТЫ ОТ Д. ЧАЛМЕРСА

Проанализированы аргументы в пользу этерналистской гипотезы о наличии граничного и фундаментального атрибута религиозного сознания, "метаверы" в вечное, неизменное, конечное, Абсолют. Выдвигается допущение, что этернализм имеет трансцендентную природу. Гипотезу этернализма можно понимать как сценитизированную версию тезиса. С другой стороны, есть основания и для внерелигиозных, информационных интерпретаций. Эпистемы Д. Чалмерса о панпсихизме, супервентности и субъективной реальности как одном из фундаментальных параметров мира подкрепляют эту гипотезу, позволяют очертить контуры качественного доказательства бытия Бога.

Ключевые слова: сознание, религиозное сознание, этернализм, панпсихизм, супервентность.

Проблему сформулируем в форме определяющего, открытого вопроса: имплицитно ли аналитическая философия сознания Д. Чалмерса эпистемологические следствия, имеющие эвристический религиозоведческий потенциал?

Дэвид Джон Чалмерс (D. J. Chalmers) – современный австралийский мыслитель. Известность ему принес доклад о "трудной" проблеме сознания на Туссанской конференции 1994 г. Изданная через два года монография "Сознающий ум. В поисках фундамен-